

# Om synen på våra gamla och åldrandet

Lars Andersson

Marita Minell

Artikeln handlar bl.a. om uppkomsten av begreppet ageism eller ålderism och hur detta har definierats sedan slutet av 1960-talet. Därefter behandlas frågan om äldre generationer blir sämre bemötta i samhället än yngre generationer. Artikeln avslutas med en kort sammanfattning av de slutsatser som drogs av den s.k. Bemötandeutredningen, som hade regeringens uppdrag att kartlägga och analysera frågor om bemötande av äldre människor.

Författare är Lars Andersson, docent i gerontologi vid Karolinska Institutet och forskningsledare vid Stiftelsen Äldrecentrum i Stockholm, och Marita Minell, som arbetar på Socialstyrelsen med bl.a. prioriteringsfrågor och omvärldsanalyser på äldreområdet.

Idag används begreppet ålderism allt oftare i debatten om äldre människors inflytande och delaktighet i samhället. Begreppet är negativt laddat för de flesta människor och leder tankarna till att äldre generationer diskrimineras och blir sämre bemötta i samhället än yngre generationer. Är det så? Och vad betyder det i så fall för anhöriga till äldre som behöver vård och omsorg? Här behandlas de aktuella frågeställningarna med utgångspunkt från olika studier och dokument (Andersson, 2002). Men först några ord om vad som egentligen menas med ålderism och var själva ordet kommer ifrån.

## Om begreppet ålderism

Begreppet ålderism introducerades på engelska (ageism) av den amerikanske psykiatern och gerontologen Robert Butler, som började använda det i föredrag och föreläsningar omkring 1967. Han beskrev det som "en systematisk stereotypisering och diskriminering av människor därför att de är gamla, precis som rasism och sexism åstadkommer detta med hudfärg och kön". Genom Butler fick ett välkänt fenomen en historia.

Det tar tid för begrepp att etableras. I Storbritannien började "ageism" användas i den allmänna debatten först på 1980-talet. I Sverige dröjde det ända till 1997 innan begreppet ålderism introducerades i professionella sammanhang (Andersson, 1997). Här brukar begreppet vanligen definieras som "stereotypa föreställningar eller diskriminering som utgår från en människas ålder".

Under årens lopp har det presenterats många fler definitioner av begreppet ålderism. Genomgående är det två motsättningar som kännetecknar definitionsförslagen: (a) Skall ålderism endast avse diskriminering av äldre eller gäller det samtliga åldrar, samt (b) skall ålderism endast avse negativ diskriminering, eller ska det avse både negativ och positiv diskriminering?

---

---

*Begreppet brukar vanligen definieras som "stereotypa föreställningar eller diskriminering som utgår från en människas ålder"*

---

---

Comfort (1977) menade att ålderism är "idén om att människor slutar att vara människor - att de slutar att vara som folk är mest, eller att de blir människor av en bestämd och underlägsen sort - som en följd av att ha levt ett bestämt antal år ..."

Bytheway (1995) tillhandahåller en lång definition utan positiva inslag som slutar med att ålderism är "en uppsättning föreställningar och handlingar som rättfärdigar användandet av kronologisk ålder för att välja ut grupper av människor vilka systematiskt förnekas resurser och möjligheter som andra får tillgång till, och som drabbas av konsekvenserna av en sådan nedklassning, vilken kan ta sig olika uttryck alltifrån välmening över nedlåtenhet till ren kränkning".

Kalish (1979) ansåg att man kunde tala om en "ny ålderism" i betydelsen "Vi vet bäst hur du har det och hur du vill ha det", dvs. en paternalistisk inställning från forskarna och de aktiva inom äldreomsorgen.

Levin och Levin (1980) ansåg att *gerontologin* är starkt medskyldig till situationen genom att ständigt ha betonat försämringar i funktioner och förmågor (Bytheway, 1995).

Sammanfattningsvis uppehåller sig de flesta författare endast vid diskriminering av äldre.

Schonfield (1982) ifrågasatte värdet av en definition som endast tar upp *en* aspekt av hela problemkomplexet, nämligen fördomsfulla attityder. Han kritiserade Butler för att blanda ihop attityder till ens eget åldrande med attityder till äldre människor.

"Att ha en negativ inställning till äldre bara därför att de är gamla är omoraliskt enligt nära nog universellt accepterade etiska normer. Men är det något omoraliskt i att tycka illa om vissa av följderna av åldrandeprocesserna?"

---

---

*Fördomsfulla attityder existerar både i förhållande till de äldre, till ålderdomen och till åldrandet men innefattar också de äldres egna attityder*

---

---

Då Schonfield kom med sin kritik hade Butler redan vidareutvecklat sina tankegångar och vidgat perspektivet genom att ta med fler aspekter än individuella attityder (Butler, 1980). Han skiljer på:

- fördomsfulla attityder (prejudicial attitudes)
- diskriminerande praxis (discriminatory practices)
- vedertagna vanor (institutional practices)

Fördomsfulla attityder existerar både i förhållande till de äldre, till ålderdomen och till åldrandet men innefattar också de äldres egna attityder. Diskriminerande praxis handlar framför allt om arbetslivet, men gäller även andra arenor. Negativa stereotyper kan också, enligt Butler, vidmakthållas genom vedertagna vanor, som inte nödvändigtvis är uttalat diskriminerande, men som indirekt fungerar så. Allmänna politiska och administrativa beslut på både hög och låg nivå kan också ha samma effekt.

Under 90-talet har frågan huruvida ålderism kan innehålla både negativa och positiva stereotyper behandlats av flera forskare, bl.a. Palmore (1990) och Cook (1992). Palmore förordar både en "negativ" och en "positiv" ålderism. Denna uppfattning delas inte av Cook, som menar att själva begreppet ålderism späds ut och egentligen inte står för någonting alls om man även inkluderar en "positiv" ålderism.

Palmore (1992) vidhåller i ett genmäle sin uppfattning. Om man inte talar om positiv

ålderism (särbehandling), vad ska man då kalla stereotyper som innefattar att äldre alltid är vänliga, visa, välbärgade och lyckliga? Eller strukturella förhållanden som speciella förmåner för äldre (som skattereduktion, bostadsbidrag, specialbostäder etc.)? Palmore skriver att Cook kanske skulle föredra uttrycket "omvänd ålderism" (mot-svarande omvänd rasism). Men oavsett terminologin så menar Palmore att man måste beakta både de "positiva" och de "negativa" formerna av ålderism.

Exemplen visar att ålderism är ett användbart, men också omdebatterat begrepp. Det är inte alltid lätt att balansera mellan vad som är uttryck för ålderism och vad som inte är det – ibland måste man generalisera. Att använda uttryck baserade på kronologisk ålder, exempelvis grupperingar som yngre-äldre och äldre-äldre, är onekligen praktiskt i många sammanhang.

### **Om synen på åldrandet**

Under de årtusenden som vi har haft en skriven historia kan man utifrån olika dokument konstatera, att vare sig inställningen till åldrandet eller till ålderdomen har följt någon linjär utveckling. Tyngdpunkten i inställningen har skiftat och varit beroende av många samverkande faktorer: strukturella förhållanden, familjetyp, skönhetsideal etc.

För att beskriva levnadsloppet används grovt sett två typer av åldersskiktning; funktionell och kronologisk. En funktionell åldersskiktning har funnits länge. En av de vanligare är uppdelningen i barn, ungdom, vuxna och gamla. Den kronologiska åldersskiktningen är ett nyare påfund som förklarar organisationen och administrationen i ett modernt samhälle. Vid en viss ålder ska man börja skolan, bli myndig, få köpa alko-

hol, gå i pension m.m.

Definitionerna av ålderism och bekämpandet av ålderismen tar sin utgångspunkt i den kronologiska skiktningen; att man måste gå i pension vid en viss ålder, att vissa medicinska interventioner inte görs efter en viss ålder etc. Men gränsen är flytande. När någon t.ex. protesterar mot att ha blivit behandlad nedlåtande är det inte för att personen var just 78 år utan för att han eller hon var "gammal".

Studier från bl.a. Australien (Minichiello et al., 2000) visar att äldre själva använder en ålderistisk terminologi med uttryck som att "bli behandlad som gammal" och att "bli betraktad som gammal" och att ordet gammal förknippas med företeelser som isolerad, oattraktiv, irriterande, svag, inskränkt etc. Men dessa uppfattningar om ålderdom är inte direkt kopplade till kronologisk ålder utan mer till ett tillstånd där man hamnar genom sin egen och andra människors uppfattning om hur man är.

### **Blir äldre generationer sämre bemötta än yngre generationer?**

Frågan om äldre människor blir sämre bemötta än yngre är komplex. Det beror som så mycket annat på omständigheterna i det enskilda fallet. En händelse som de facto har utspelat sig kan av utomstående uppfattas som fri från diskriminerande inslag samtidigt som den enskilde känner sig djupt kränkt och sätter händelsen i samband med sin ålder.

### **Sverige jämfört med andra länder**

I Europa görs återkommande undersökningar, s.k. Eurobarometrar, för att spegla den allmänna opinionen inom ett flertal områden. Äldre frågor togs första gången upp 1992 i undersökningen "Elderly

Europeans", som genomfördes i de dåvarande 12 EU-länderna. Året därefter genomfördes en svensk Eurobarometer som till största delen bygger på 1992 års Eurobarometer. Vid detta tillfälle genomfördes 1 022 intervjuer med ett representativt urval svenskar i åldrarna 60 år och däröver (Andersson, 1993).

Den svenska undersökningen innehåller tre variabler av särskild relevans ur ett bemötandeperspektiv. Den första frågan hade formulerats på följande sätt:

"Tycker Du att människor behandlar Dig med mer respekt eller med mindre respekt när Du blivit äldre?" Ställda inför den frågan svarade mer än tre fjärdedelar (78 procent) att de tyckte att det var som vanligt, dvs. varken bättre eller sämre än förut. Drygt var tionde intervjuperson (12 procent) ansåg sig bli bemött med mer respekt och ungefär lika många (10 procent) ansåg sig bli bemötta med mindre respekt. Att Sverige låg lägst på skalan i både positiv och negativ bemärkelse är inte särskilt förvånande med tanke på att de allra flesta som deltog i undersökningen inte hade märkt någon förändring alls. Bland svenskarna märktes dock vissa skillnader i uppfattning. Män ansåg sig i högre utsträckning än kvinnor bli behandlade med mer respekt (15 procent jämfört med 9 procent). Andelen som ansåg sig bli behandlade som vanligt minskade också med ökad ålder – från 86 procent bland de yngre äldre till 71 procent bland de äldsta.

De intervjuade fick också ta ställning till hur de ansåg sig bli bemötta av myndigheter och företrädare för olika samhällsinstitutioner. Påtagligt få svenskar ansåg sig bli nedsättande bemötta av "försäkringskassa", "lokala myndigheter eller andra offent-

---

---

*Resultatet av undersökningen visar genomgående på lägre siffror för Sverige än övriga länder*

---

---

liga verksamheter", "banker och finansiella institutioner", "posten", "affärer", "personalen i kollektivtrafiken", "advokater eller jurister" eller "familjen". Resultatet av undersökningen visar genomgående på lägre siffror för Sverige än övriga länder. De högsta andelarna i Sverige (7 procent) gäller alternativen "läkare/sjukvården i övrigt" respektive "massmedia".

En tredje variabel i Eurobarometern anknyt till unga människors attityder till äldre och hade formulerats som ett påstående: "Unga människor är i allmänhet hjälpsamma gentemot äldre". De givna svarsalternativen innebar att man kunde hålla med eller ha motsatt uppfattning "helt" eller "delvis". Sverige hävdade sig också väl i detta avseende med en andel på 65 procent som helt eller delvis höll med om påståendet. Fyra länder låg högre än Sverige – Irland (82 procent), Danmark (75 procent), Storbritannien (73 procent) och Portugal med en andel på 67 procent.

Resultatet av dessa och liknande undersökningar är givetvis avhängigt av de svarandes förväntningar. Varje svar kan ses som ett mått på överensstämmelsen mellan individens förväntningar (på i det här fallet hjälpsamhet) och upplevt förverkligande av dessa förväntningar. Går man djupare in i undersökningarna finner man också skillnader som har samband med kön, ålder och inkomst.

Att äldre människor blir sämre bemötta än yngre får inte något stöd i Statistiska Cen-

tralbyråns (SCB) rapport nr 90 *Politiska resurser och aktiviteter 1978-1994* i serien *Levnadsförhållanden*. Rapporten bygger på SCB:s årliga undersökningar av svenska folkets levnadsförhållanden (ULF), då ett slumpmässigt urval av befolkningen intervjuas i syfte att följa hur välfärden utvecklas och fördelas i befolkningen. I rapporten redovisas bl.a svar på en sammanfattande fråga om bemötande där intervjupersonerna tillfrågats om man någon gång har blivit felaktigt eller orättvist behandlad av någon myndighet, institution eller företag överhuvudtaget. Knappt hälften av samtliga som deltog i de aktuella undersökningarna uppgav att så var fallet. Skillnaderna är dock stora mellan olika åldersgrupper. Högst andel redovisas för åldersgruppen 25-34 år (63 procent). Sedan minskar andelen successivt till 32 procent för åldersgruppen 65-74 år och till 24 procent för åldersgruppen 75-84 år. I rapporten diskuteras tänkbara förklaringar till att andelen minskar med ökad ålder eftersom äldre människor rimligtvis borde ha fler negativa upplevelser att rapportera under referensperioden ("någon gång"). Den förklaring som ges är att de svarande troligen refererar till "de senaste åren" och inte till upplevelser som ligger långt tillbaka i tiden.

#### Bemötandeutredningens slutbetänkande (SOU 1997:170)

De studier som refererats speglar förhållanden som ligger flera år tillbaka i tiden. Vi vet därför inte om situationen har förändrats under krisåren på 90-talet. I december 1995 tillkallade regeringen en särskild utredare med uppgift att kartlägga och analysera brister i bemötandet av äldre. I utredningsarbetet har bemötandefrågor inom vård och

omsorg varit särskilt prioriterade. Uppdraget har genomförts med stöd av ett omfattande material som samlats in genom brev från enskilda individer, kontakter med olika myndigheter, särskilt genomförda enkätundersökningar, hearings och rådslag med olika intressenter. Resultatet av arbetet har successivt redovisats i flera delrapporter.

I slutbetänkandet – SOU 1997:170 Bemötandet av äldre – som överlämnades till regeringen i december 1997 går tesen om ett individuellt bemötande som en röd tråd genom hela texten. Det goda bemötandet av äldre människor kännetecknas enligt utredaren av tre nyckelord: trygghet, självbestämmande och värdighet. Att äldre människor i många fall inte ses som enskilda individer utan som en homogen massa med likartade behov och önskemål anses lägga hinder i vägen för ett gott bemötande inom vård och omsorg. En given slutsats för framtiden är därför att försöka etablera arbetssätt, arbetsledarskap och personaldimensionering som på ett kunnigt sätt kan främja att äldre människor, oavsett hälsotillstånd och boendeform, kan bemötas individuellt med en medveten vård- och omsorgsfilosofi. De förslag som läggs fram i betänkandet handlar både om avgränsade åtgärder och processer som över tid skall stärka kvaliteten i insatser för äldre och bl.a. motverka tendenser till ålderism. Tre områden definieras som särskilt betydelsefulla för att utveckla det goda bemötandet. Dessa områden rör möjligheter att stärka äldre människors ställning och vid behov ge olika slags stöd till närstående, att förebygga och förhindra dåligt bemötande genom bl.a. utbildningsinsatser för personalen samt att stärka och förtydliga tillsynen över vården och omsorgen om äldre människor.

## Slutord

Bilden av äldre bygger på en blandning av medvetna och omedvetna intryck från det omgivande samhället. Den bilden bestäms till stora delar av samhällets struktur, maktförhållanden och familjeförhållanden. Historiker har lite olika åsikter om vilken inverkan olika samhällstyper haft på bemötandet av de äldre. Vad man är överens om, är att det aldrig funnits någon gyllene epok då äldre bemötts med värdighet oberoende av kön, ställning i samhället eller hälsotillstånd. Den ambivalens som kännetecknar inställningen till hög ålder har funnits med igenom årtusendena. Hög ålder representerar både visdom och skröplighet, respekt och förakt, prestige och lidande. Äldre har respekterats, förskjutits, ärats eller dödats allt efter omständigheterna.

En sammanfattning av bilden i dag i vår del av världen blir att de negativa bilderna överväger. Äldre människor ses inte alltid som unika individer utan som en homogen massa med likartade förutsättningar, intressen och önskemål. Ett sådant synsätt inom vård och omsorg får negativa konsekvenser också för anhöriga som lägger stor vikt vid att de insatser som riktas till deras äldre anförvanter svarar mot individuella behov och önskemål. Först då upplever anhöriga samhällets insatser som ett viktigt psykologiskt-praktiskt stöd för egen del.

I Bemötandeutredningens slutbetänkande behandlas inte bara frågor om bemötande

av äldre utan också frågor om bemötande av anhöriga och närstående. I avsnittet om anhöriga och närstående betonas återigen vikten av ett individuellt bemötande av både äldre vårdbehövande och deras anhöriga. Med full respekt för att varje anhörigsituation är unik konstateras ändå att anhörigas önskemål om stöd och erkännande har likheter oavsett den anhöriges personliga relation till den som får hans eller hennes hjälp, utformningen av hjälpen osv. I betänkandet presenteras följande lista på behov som formulerats vid rådslag, vid rundabordsamtal och i yttranden till utredningen:

Anhöriga/närstående vill bli respekterade för sina insatser och sina erfarenheter och på ett självklart sätt få information om insatser från socialtjänsten, om handläggningsgång och olika möjligheter till stöd.

Anhöriga vill med respekt för den äldres inflytande och önskemål vara delaktiga vid planering, genomförande och utvärdering av olika insatser.

Anhöriga vill få erbjudande om praktiskt och psykologiskt stöd - och sedan kunna välja - samt lätt nå fram till rådgivning i olika frågor "som uppstår under vägen".

Anhöriga vill möta engagerad och professionell personal - gärna genom kontaktmannaskap och överblickbara arbetssätt som understryker individualisering.

Anhöriga vill ha avlösning på ett individuellt och tryggt sätt; det skall vara avlösning som tillgodoser båda parter intressen - annars avstår många från insatsen.

Anhöriga vill veta var de kan förmedla både förslag till förbättringar och klagomål.

Anhöriga vill bli tillfrågade om sin egen situation (t.ex ekonomi, hälsa o.dyl) och få hjälp vid behov med hänvisning till någon

---

---

*Äldre människor ses inte alltid som unika individer utan som en homogen massa med likartade förutsättningar, intressen och önskemål*

---

---

som kan bidra till lösningen av eventuella problem.

Anhöriga vill att samverkan mellan dem och personal skall belysas i olika utbildningar.

Anhöriga vill få erkännande genom ekonomisk ersättning för sina tjänster.

Avslutningsvis påpekas att listan självfallet inte skall tolkas så att alla anhöriga har alla dessa önskemål. Behovet av stöd skiftar också över tid. Det gäller både psykologiskt, socialt och praktiskt stöd.

## REFERENSER

- Andersson, L. (2002) Ålderism. Kapitel 5 i Andersson, L. (red.) Socialgerontologi. Studentlitteratur, Lund.
- Andersson, L. (1997) Ålderism - diskriminering som utgår från en människas ålder. Rapporter från Stiftelsen Äldrecentrum 1997:14, ISSN 1401-5129, Stockholm.
- Andersson, L. (1993) Äldre i Sverige och Europa. (Ädelutvärderingen 93:4), Socialstyrelsen, Stockholm.
- Minichiello, V., Browne, J. & Kendig, H. (2000) Perceptions and consequences of ageism: views of older people. *Ageing and Society*, 20, 253-278.
- SOU 1997:170 Bemötandet av äldre - trygghet, självbestämmande, värdighet.



## RBUs FORSKNINGSTIFTELSE

Riksförbundet för Rörelsehindrade Barn och Ungdomars, RBU:s, forskningsstiftelse stödjer forskning och utvecklingsarbete som förebygger, begränsar eller undanröjer funktionshinder, förbättrar funktionsförmågan och ökar delaktigheten för barn och ungdomar. Projekt med inriktning mot RBUs medlemsgrupper kommer att prioriteras. Dessa utgörs av cerebral pares, ryggmärgsbräck, muskelsjukdomar, medfödd benskörhet, kortvuxenhet, Prader Willi Syndrom, ADHD/DAMP och flerhandikapp.

**Under 2002** avser forskningsstiftelsen att utdela **ca en halv miljon kronor** i form av stipendier eller projektanslag på maximalt 30 000 kr vardera.

Stiftelsen välkomnar ansökningar från alla forskningsområden. Forskarstuderande kommer att prioriteras. Medel kan även sökas för att arrangera vetenskapligt möte inom angivet intresseområde.

Ansökan, som skall vara poststämplad senast **30 april 2002**, insändes till

**RBUs forskningsstiftelse, c/o RBU, Box 6607, 113 84 Stockholm, tel 08-736 26 00**

Ansökan skall ske på särskilt formulär som kan rekvideras på ovanstående adress, per telefon från RBU:s kansli eller via RBU:s hemsida: [www.rbu.se](http://www.rbu.se). Beslut i bidragsfrågor lämnas skriftligen.